

سیره تبلیغی پیامبر اعظم (صلی الله علیه و اله) تبلیغ رفتاری (2)

پدیدآورده (ها) : عالمی، علیرضا

میان رشته ای :: پیام :: زمستان 1388 - شماره 98

از 52 تا 61

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/929588>

دانلود شده توسط : مرکز مدیریت حوزه های علمیه-کتابخانه ایت الله بروجردی

تاریخ دانلود : 29/04/1395

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

سیرةٔ قبلینی

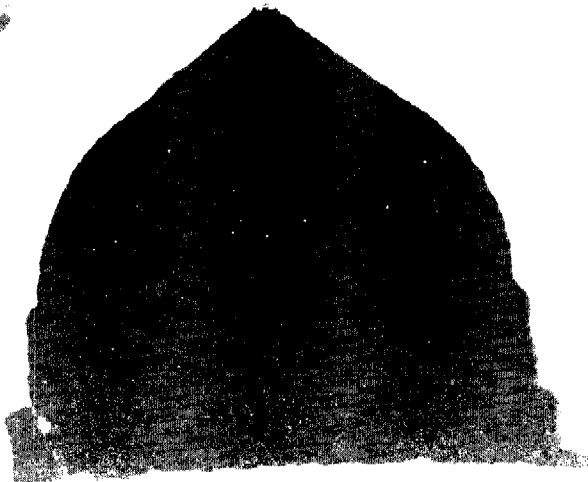
سیرةٔ عظمیٰ

تبلیغ رفقاری (۴)

علیرضا عالمی*

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

در شماره ۹۶ پیام، قسمت نخست این مقاله تقدیم خوانندگان گرامی شد. اینک ادامه مطالب را در این مجال پی می‌گیریم.

استقامت در راه تبلیغ

اصرار و پافشاری نبی اکرم صلی الله علیه و آله در راه تبلیغ رسالت و هدایت مردم و صبر و استقامت در موانع و مشکلاتی که در این راه برای او به وجود می‌آمد از ویژگی‌های خاص آن حضرت است. پیروزی و موفقیت در تبلیغ رسول خدا صلی الله علیه و آله مرهون تحمل مشقت‌ها بود. ایشان به ابوذر غفاری فرمود: «ان النصر مع الصبر؛ بی شک پیروزی با صبر همراه است.» در قرآن کریم پنجاه آیه درباره اهمیت و فضیلت صبر و استقامت آمده است. مبلغ دین باید آنقدر دارای سعه صدر باشد که بتواند هم بر مشکلات دوستان صبر کند و هم بر مشکلات معاندان و مخالفان؛ زیرا آنان که در زمره دوستان قرار دارند از نظر درک مفاهیم و عقل و شعور و حتی ایمان در یک سطح نیستند و مراتب مختلفی دارند و ممکن است بعضی از عملکردها یا تفهیم مطالب بر اثر تکرار آن، باعث نوعی خستگی روحی گردد که باید به روح بلند نبی اکرم صلی الله علیه و آله تاسی نماید. حضرت برای تفهیم افراد کندذهن یا ... بی آن که ناراحت شود و بر آنان خرده بگیرد «سخنش را چند بار تکرار می‌کند و حتی گاهی

سلام خود را سه بار تکرار می‌کرد؟» حضرت کریم بر خوردهای نامناسب دوستان صبر می‌کرد. درباره برخورد و عکس العمل رسول الله صلی الله علیه و آله آورده‌اند: «کان رسول الله اصبر الناس علی اوزار الناس؛ رسول خدا از همه مردم به گناهان خلق شکیاتر و صبورتر بود.»

ایجاد موانع در راه تبلیغ پیامبر صلی الله علیه و آله

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از زمانی که رسالت خویش را به طور علنی ابلاغ کرد و به صراحت از عقاید و افکار باطل مشرکان اعلان برائت نمود، موجی از شکنجه و اذیت و آزار مشرکان به طرف رسول خدا صلی الله علیه و آله سرازیر شد. آنها در هر فرصتی که به دست می‌آمد برای از بین بردن سیر صعودی تبلیغ پیامبر صلی الله علیه و آله دائم سنگ اندازی می‌کردند که وجودنازنین آن حضرت صلی الله علیه و آله از همه انبیای سلف و مسلمانان صدر اسلام بیشتر مورد اذیت و آزار قرار گرفت که خود فرمود: «ماوذی احدٌ مثل ماوذیت فی الله؛ در راه خدا هیچ کس مثل من اذیت و آزار ندید.» فشارها و شکنجه‌های نبی اکرم صلی الله علیه و آله در راه تبلیغ را می‌توان به سه دسته کلی و مهم تقسیم بندی کرد:

الف - فشارهای روحی: نبی اکرم صلی الله علیه و آله در ابتدای رسالت تحت حمایت شدید ابوطالب قرار داشت. مشرکان که جرئت زیادی بر آزار آن حضرت نداشتند

رفتن این حامی (ابوطالب) مشرکان تمام سعی و تلاششان را بر اذیت و آزار رسول خدا ﷺ متمرکز کردند و رسول اکرم ﷺ در دوران تبلیغ خویش در مقابل تمام مشکلات آنچنان صبر و استقامت می‌کند که باعث شگفتی دیگران می‌شود، و حتی در مقابل اذیت مشرکان در حق امت خود دعا می‌کند و آن را به حساب جهالت‌شان می‌گذارد! در جنگ احد وقتی دندان رسول گرامی اسلام ﷺ را می‌شکنند خون بر صورتش جاری می‌شود. اصحاب از شدت ناراحتی پیشنهاد می‌کنند که آنها را نفرین و لعنت کند؛ اما نبی اکرم ﷺ که هدف رسالت خود را بالاتر از این سخنان می‌داند می‌فرماید: «انی لم ابعث لعاناً، ولكن بعثت داعياً و رحمةً، اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون!»؛ من بر انگیخته نشده‌ام تا انسان‌ها را نفرین کنم، بلکه من برای دعوت و رحمت بر انگیخته شده‌ام. خداها! قوم مرا هدایت کن؛ زیرا آنها نمی‌فهمند.» این همان صبری است که خداوند به آن دستور داده است: «فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا»؛ پس صبر کن صبری نیکو و زیبا.»

ج - محاصره اقتصادی: مشرکان در کنار شکنجه‌های روحی و بدنی نبی اکرم ﷺ تدابیر دیگری از قبیل ایجاد تنگناهای اقتصادی سعی در تضعیف پیامبر اسلام ﷺ و یارانش داشتند تا ارتباط پیامبر ﷺ و یارانش را با محیط اطراف

مبلغان و علمای دین لازم است در راه تبلیغ و وجود مشکلات روحی، بدنی و مادی، آن حضرت را الگوی خویش قرار بدهند و این را برای خود متذکر باشند که همانند انبیا کار کردن و در راه تبلیغ قدم برداشتن و خود را شبیه آنان کردن خالی از مصائب و مشکلات نیست.

و نتوانستند با تهدید و تطمیع، او را از هدفش باز دارند، به تبلیغات مسموم و شایعه پراکنی و وارد نمودن تهمت‌ها و زخم زبان‌ها علیه رسول ﷺ اقدام کردند و او را کاذب، مجنون، ابتر، کاهن^۱ و شاعر نامیدند و حتی بعد علمی آن حضرت را زیر سؤال می‌بردند و او را دست‌آموز و مورد تعلیم دیگر افراد معرفی می‌کردند تا شاید با این اتهامات بتوانند آبرو، حیثیت و شخصیت نبی اکرم ﷺ را هر چند پیش عده‌ای خاص زیر سؤال ببرند و دائم رسول ﷺ را استهزا می‌کردند که عاصم بن وائل سهمی، ولید بن مغیره مخزومی و حارث بن قیس بن عدی سهمی از جمله آنان بودند.

ب - فشارهای جسمی: با فوت ابوطالب، دشمنان با جرئت تمام به اذیت و آزار جسمانی ﷺ و یارانش پرداختند. «ابن هشام» می‌نویسد: «چند صباحی از مرگ ابوطالب نگذشته بود که مردی از قریش مقداری خاک بر سر او ریخت.»^۱ با از دست

محدود و قطع نمایند تا بتوانند مانع از پیشرفت اسلام گردند. آنها تنها در ماه‌های حرام اجازه داشتند از شعب ابی طالب بیرون بیایند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با تمام وجود از این فرصت به دست آمده از ماه‌های حرام در راه تبلیغ رسالت خویش استفاده می‌کرد. مبلغان و علمای دین - که وارثان و جانشینان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هستند و در همه کارها به او تاسی می‌کنند - لازم است در راه تبلیغ و وجود مشکلات روحی، بدنی و مادی، آن حضرت را الگوی خویش قرار بدهند و این را برای خود متذکر باشند که همانند انبیا کار کردن

و در راه تبلیغ قدم برداشتن و خود را شبیه آنان کردن خالی از مصائب و مشکلات نیست. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنْ أَشَدَّ النَّاسِ بَلَاءً فِي الدُّنْيَا فَقَالَ النَّبِيُّونَ ثُمَّ الْأُمَّتُْلُ فَلَا مِثْلَ!»؛ از رسول خدا سؤال شد که در دنیا بلای کدام شخص بیشتر و سخت است؟ فرمود: پیامبران و بعد هر کس که به آنان شبیه تر است به ترتیب.»

رفتار پیامبر صلی الله علیه و آله در تبلیغ علم

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در برنامه‌ریزی‌های تبلیغی خویش روی فراگیری و بالابردن سطح علمی مسلمانان و اصحاب، سرمایه‌گذاری فراوانی را کرده‌اند و در کنار تشویق‌های گفتاری، عملاً آنها را به فراگیری

علم ترغیب می‌نمودند. بعضی از اقدامات عملی آن حضرت عبارت‌اند از:

۱. برگزاری جلسه پاسخ و پرسش: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بعد از نماز صبح به سؤالات جواب می‌داد. «روزی حضرت از یاران خود پرسید: کدام یک از دستگیره‌های ایمان محکم‌تر است؟ اصحاب هر کدام جوابی دادند و پیامبر فرمود: هیچ کدام از اینها نیست، محکم‌ترین دستگیره‌های ایمان، دوست داشتن و دشمن داشتن برای خدا است.»^{۱۴}

پیامبر به برخی زنان مأموریت داد تا به تعلیم زنان بپردازند.

۲. آموزش زنان: زنانی نزد پیامبر آمدند و گفتند: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! ما در مجالس مردان به شما دسترسی نداریم، پس روزی را قرار بگذار تا ما حضور شما بیاییم و حضرت روزی را برای تعلیم زنان معین کرده بود.^{۱۵}

حضرت زنی را شوهر داد که مهریه‌اش تعلیم قرآن بود، پس می‌فرمود: «کنیزان خود را تعلیم دهید تا خداوند دو اجر به شما بدهد.»

۳. تشویق زنان به تعلیم و تبلیغ: عایشه از قول پیامبر نقل می‌کند که حضرت فرمود: «نعم النساء، نساء الانصار، لم یمنعهن الحیاء أن یفقهن فی الدین»؛^{۱۶} بهترین زنان، زنان انصارند؛ زیرا حیا مانع

ملاز فرا گرفتن احکام دینشان نمی‌شود.»

پیامبر به برخی زنان مأموریت داد تا به تعلیم زنان بپردازند.^{۱۷}

هکتم

از مهم‌ترین تبلیغ‌های عملی پیامبر اکرم ﷺ در طی دوران بیست و سه ساله، تبلیغ و تلاش برای گسترش دین اسلام و ابلاغ پیام‌های آسمانی به مردم و مسئله نصب علنی جانشین برای خود بود.

۴. آموزش جوانان و نوجوانان: پیامبر ﷺ

می‌فرمود: «به جوانان علم بیاموزید و علم رازند جوانان به ودیعه گذارید.»

حضرت به «عبد الله بن سعد وقاص» - که نوشتن می‌دانست - فرمان داد اطفال مدینه را تعلیم دهد. همچنین به اسیران جنگ بدر که سواد داشتند اعلام کرد که می‌توانند در قبال آموزش ده نفر از کودکان انصار، آزاد شوند. اسیران مشرکی که قدرت پرداخت فدیة نداشتند به ازای تعلیم کودکان مسلمان آزاد می‌شدند.

۵. فراگیری زبان‌های خارجی: حضرت کاتب سری داشت، پس به او دستور داد تا زبان‌های عبرانی و سریانی را یاد بگیرد.

آخرین تبلیغ‌های عملی پیامبر ﷺ

آخرین تبلیغ‌های عملی نبوی را باید در سال دهم

هجرت و آخرین ماه‌های عمر شریف آن حضرت جستجو کرد. با این اعتقاد که رسول اکرم ﷺ می‌دانست به زودی از دنیا خواهد رفت و دامنه وحی و نبوت برچیده خواهد شد؛ از این رو در مسیر تبلیغ عملی خود اقداماتی انجام داد که باعث اکمال و اتمام تبلیغ و رسالتش بود. این اقدامات عبارت‌اند از:

۱. آموزش مناسک حج: پیامبر اکرم ﷺ از زمانی

که از مکه به مدینه هجرت نموده بود به مدت ده سال نتوانسته بود در مراسم حج - این اجتماع

بزرگ مسلمانان - شرکت کند و به خاطر طولانی

بودن غیبت پیامبر در مراسم حج ابراهیمی و وجودافکار جاهلیت و بت پرستی در اهل مکه،

آیین و آداب اسلامی حج دچار انحرافات گشته بود. خداوند به پیامبرش مأموریت داد که جهت

تعلیم مناسک حج و زدودن انحرافات آن، عازم مراسم حج گردد که این سفر حج پیامبر ﷺ تنها

عبادی نبود، بلکه یک مأموریت مهم تبلیغی بود. ۲. انتخاب جانشین: از مهم‌ترین تبلیغ‌های عملی

پیامبر اکرم ﷺ در طی دوران بیست و سه ساله، تبلیغ و تلاش برای گسترش دین اسلام و ابلاغ

پیام‌های آسمانی به مردم - که سرنوشت مهمی در روند آینده مسلمانان و دنیای اسلام داشت -

مسئله نصب علنی جانشین برای خود بود؛ زیرا بعد از تلاش‌های بی وقفه و شبانه روزی پیامبر ﷺ

در ترویج دین مقدس اسلام، لازم بود که حضرت

کسی را به عنوان جانشین خود تعیین نماید تا بتواند در غیاب او زمامداری دنیای اسلام را به عهده گیرد و مجری قوانین الهی و مفسر احکام شریعت و مبلغ دین الهی باشد؛ از این رو در محلی به نام غدیر خم فرمود: «ای مردم! این علی علیه السلام است که برادر و خلیفه و وصی من و مخزن و حافظ علوم من است. این مسلط بر تفسیر کتاب خدا و دعوت کننده به سوی او است و عامل است به آنچه مورد رضایت و خشنودی پروردگار متعال باشد. او مخالف دشمنان خدا و نهی کننده از معاصی و امیر مؤمنان و پیشوای مسلمانان است. ای گروه مردم! من آنچه لازم بود به شما تذکر دادم و بیان کردم و بعد از من علی بن ابیطالب علیه السلام مطالبی را که مورد نیاز و حاجت شما خواهد بود بیان می کند.»

۱۳/۱۴۱. ای حقوق مردم: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سه روز قبل از وفاتش، به مسجد رفت و در ضمن سخنانش به مردم فرمود: «حق تعالی حکم کرده و سوگند یاد نموده است که نگذرد از ظلم ستمکاری، پس سوگند می دهم شما را به خدا که هر کس حقی بر گردن من دارد برخیزد و اظهار کند؛ زیرا قصاص در این جهان محبوب تر از قصاص در روز رستاخیز در حضور گروه ملائکه و انبیاست.» «سواده بن قیس» از جا برخاست و گفت: هنگام برگشتن از «طائف» در حالی که بر غضبای خود سوار بودید تازیانه خود را بلند کردید که بر مرکب بزنید

بر شکم من اصابت کرد، حالا می خواهم قصاص کنم! پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به بلال دستور می دهد که برود و آن تازیانه را جهت قصاص بیاورد. بلال - این شاگرد مکتب نبوی - وقتی از مسجد بیرون آمد خطاب به مردم کوچه و بازار مدینه می گفت: کیست که قصاص کند نفس خود را پیش از روز قیامت؟ اکنون محمد صلی الله علیه و آله خود را در معرض قصاص قرار داده است. وقتی تازیانه حاضر شد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «بیا و از من قصاص کن تا راضی شوی.» این حرکت پیامبر صلی الله علیه و آله میان مردم و آماده کردن بدن تبار خود برای اجرای یک حق مسلمان آن هم به صورت غیر عمدی، بزرگ ترین درس عملی برای همه پیروان او است که کوچک ترین مسائل حقوقی را مدنظر خود قرار بدهند، همچنین درسی است برای مبلغان دینی و وارثان رسالت نبوی که تنها به خاطر اینکه راهنما و هادی مردم هستند مبدا خطاها یا تزییع حقوق احتمالی و ناخواسته مخاطبان خویش را نادیده بگیرند؛ بلکه خود باید اول مجریان و اقامه کنندگان حدود الهی باشند.

۴. وفای به عهد: نبی اکرم صلی الله علیه و آله در یکی از روزهای بیماری خود در حالی که زیر بغلش را گرفته بودند وارد مسجد شد و بر منبر رفت و به مردم فرمود: «وقت آن رسیده است که من از میان شما غایب گردم. اگر به کسی وعده ای

سیره تبلیغی پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله

داده‌ام آماده‌ام انجام‌دهم و هر کس از من طلبی دارد بگوید تا پرداخت نمایم.»

در این هنگام مردی عرض کرد: یا رسول الله! چند روز پیش به من وعده دادید که اگر ازدواج کنم، مبلغی را به من کمک کنید. پیامبر به فضل بن عباس دستور داد تا مبلغ مورد نظر را پرداخت نماید و از منبر پایین آمد و به خانه رفت.

تبلیغ پیامبر کامل بود

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به خاطر دغدغه زیاد خود در ابلاغ رسالت، از همان ساعات اولیه نزول وحی و بعثت، تبلیغ خود را آغاز کرد و تا آخرین لحظات عمر شریفش آن را ادامه داد و در این برهه از زمان (طلوع بعثت تا غروب نبوت) همواره دچار مشکلات، سختی‌ها و شکنجه‌های جسمی و روحی متعددی گردید و در راه تبلیغ دین الهی تا سر منزل کشته شدن نیز رسید و هیچ گاه از تطمیع و تهدیدهای مخالفان نهراسید؛ اما از آنجا که خداوند به پیامبر فرموده بود: «فَأَسْتَقِمُّ كَمَا أُمِرْتُ^{۱۸}؛ پس همان‌گونه که فرمان یافته‌ای، استقامت کن» حضرت همه مشکلات و سختی‌ها را با جان و دل قبول کرد و تمام سعی و تلاش خود را در راه اکمال تبلیغ رسالت گذاشت و دائم در این اندیشه بود که چگونه می‌تواند مردم را از جهل و جهالت عقیده و فکر و پاره‌ای از خرافات

و سنت‌های غلط نجات بدهد؛ از این رو از هر فرصت تبلیغی که به وجود می‌آمد استفاده می‌کرد و با بیان و گفتار و کردار و عمل خویش، پیام الهی را به مردم ابلاغ می‌نمود. ایشان در دوران بیست و سه سال تبلیغ طاقت فرسای خود، هر آنچه را که یک انسان در جهت سعادت دنیوی و اخروی نیازمند است مانند معلمی دلسوز و پدیری مهربان بیان نمود و از ابلاغ هیچ حلال و حرامی غافل نماند تا آنجا که خود فرمود:

«چیزی را ترک نکرده و ناگفته نگذاشته‌ام، آنچه خدا شما را به آن امر کرده شما را به آن امر کردم و آنچه را خداوند شما را از آن نهی کرده شما را از آن نهی نمودم.» حضرت در بخشی از خطبه غدیر فرمود: «ای گروه مردم! در این محل آخرین اجتماع و مصاحبه من با شما به وقوع پیوسته است و تا امروز تمام احکام دین و آنچه را که حلال و حرام بوده است برای شما بیان کرده‌ام و هر چه را که خداوند متعال به من فهمانیده بود به شما باز گفتم، پس از این اوامر خدا و دستورهای دینی را سرمشق زندگانی خود قرار دهید و در همه امور خود، پروردگار جهان را منظور داشته باشید و بدانید که ولی شما در مرتبه اول خدا و در مرتبه دوم رسول او و پس از من علی بن ابیطالب و پس از او اولاد و ذریه او هستند.»^{۱۹}

در مقایسه بین تبلیغ نبی اکرم صلی الله علیه و آله با سایر پیامبران

با جرئت می‌توان ادعا کرد که کامل‌ترین تبلیغ انبیا فقط در تبلیغ خاتم انبیا حضرت محمد ﷺ تبلور و نمود دارد و یکی از دلایل آن را می‌توان عدم تحریف در کتاب خدا و مسائل اصولی اسلام و گسترش روز افزون میان سایر مذاهب دانست و از پیامبر اسلام باید به عنوان موفق‌ترین مبلغ شریعت نسبت به سایر انبیا نام برد. در تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام آمده است که حضرت به یهودیان فرمود:

«حضرت نوح علیه السلام نهصد و پنجاه سال مشغول تبلیغ و دعوت قوم خود بود و در این مدت عده کمی به او ایمان آورده، دعوت آن حضرت را پذیرفتند و خداوند در باره آنان می‌فرماید: و ما آمن معه الا قليل^{۲۲}؛ اما جز عده کمی همراه او ایمان نیاوردند و مرا در مدت کمی که مأمور به دعوت شده‌ام، جمعیت زیادی ایمان آورده و دعوت مرا پذیرفته‌اند و در بهشت صدویست صف تشکیل می‌شود که هشتاد صف آنها از امت و پیروان من محسوب می‌شوند.»^{۲۳} و این به خاطر زحمات بی‌شائبه و برنامه‌ریزی دقیق آن حضرت در تبلیغ کامل گفتاری و عملی خود و نیز تعلیم و تربیت شاگردان زبردست و ارسال آنها به سایر بلاد و معرفی جانشینان متصل به معدن وحی و علم لدنی است.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام درباره کامل بودن پیامبری و رسالت حضرت محمد ﷺ می‌فرماید: «... خدای

کامل‌ترین تبلیغ انبیا فقط در تبلیغ خاتم انبیا حضرت محمد ﷺ تبلور و نمود دارد.

عزوجل به پیامبرش فرمان داد تا والیان امر را به مردم بشناساند و همان گونه که نماز و زکات و حج را برای ایشان تفسیر کرده است، ولایت را نیز تفسیر کند و مرا پس از غدیر خم به ولایت بر مردمان می‌گمارد. این بود که پیامبر گفت: ای مردم! آیا می‌دانید که خدای عزوجل مولای من است و من مولای مؤمنانم و بر ایشان از خودشان بیشتر ولایت دارم؟ گفتند: آری ای پیامبر! آن گاه گفت: ای علی! بایست. پس من ایستادم. آن گاه گفت: هر کس من مولای او بودم، علی مولای او است. خدایا! کسی را که دوستدار علی باشد دوست بدار و کسی را که با اودشمنی کند دشمن بدار. در این هنگام سلمان برخاست و گفت: ای پیامبر! چگونه دوستی‌ای؟ پیامبر فرمود: دوستی همچون دوستی من که بر هر کس سزاوارتر به تصرف در امور او از خود او باشد، پس در آنجا خدای متعال این آیه را فرو فرستاد: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ...» و پیامبر ﷺ تکبیر گفت و فرمود: الله اکبر، کمال پیامبری من و کمال دین خدا به ولایت علی است پس از من.»^{۲۴}

۱. علی بن الحسین، امالی طوسی، (بیروت: بی نا، ۱۴۰۰ق)، ج ۲، ص ۱۴۹.
۲. ابن کثیر، شمائل الرسول، شرح و تحقیق مصطفی عبدالواحد، (بیروت: دار الرائد العربی، ۱۴۰۷ق)، ص ۷۰.
۳. الامین، محسن حسن، اعیان الشیعة، (بیروت: دار التعارف، ۱۹۸۳ - ۱۴۰۳)، ج ۱، ص ۲۲۳.
۴. هندی، علاء الدین علی المتقی بن حسام الدین، کنز العمال، (بیروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۹ق)، ج ۳، ص ۱۳۰.
۵. شوری، ۲۴.
۶. سبا، ۸؛ الحاقه، ۲۴.
۷. کوثر.
۸. طور، ۲۹.
۹. ابن هشام، السیره النبویه، (بی جا: مطبعة مصطفی، ۱۳۵۵هـ.ق)، ج ۱، ص ۲۵.
۱۰. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیره نبوی (منطق عملی)، ج اول، ج ۲، (تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۶)، دفتر اول، بنقل از الفتوح، ص ۶۹۷.
۱۱. معارج، ۵.
۱۲. کلینی، ابی جعفر محمد بن یعقوب، الکافی، (تهران: دار الکتب اسلامی، ۱۳۸۸هـ.ق)، ج ۲، ص ۲۵۲.
۱۳. برخی از بخش پانزدهم کتاب خاتم النبیین.
۱۴. حکمتها و اندرزها، ص ۲۲۷.
۱۵. احمد بن حنبل، مسند احمد، (بیروت، دار صا، ج ۲، ص ۴۲، ح ۱۴۸.
۱۶. همان، ج ۲، ص ۲۶۳، ح ۳۵.
۱۷. همان، ج ۶، ص ۴۷۳.
۱۸. هود، ۱۱۲؛ شوری، ۱۵.
۱۹. طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج علی اهل اللجاج (مشهد، مرتضی، ۱۴۰۳، چاپ اول)، ج ۱، ص ۵۹.
۲۰. هود، ۴۰.
۲۱. طبرسی، شیخ جلیل ابومنصور احمد بن علی بن ابیطالب، احتجاج طبرسی، ج ۱، مترجم حسن مصطفوی، (تهران: کتابخانه سنائی، بی تا)، ص ۱۲۰.
۲۲. حکیمی، محمدرضا و دیگران، الحیاء، مترجم احمد آرام، (تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۵)، ج ۲: الغدیر، ج ۱، ص ۱۶۵.

سیره تبلیغی پیامبر اعظم ﷺ.....

